International Journal of Advance and Applied Research
www.ijaar.co.in
ISSN – 2347-7075 Impact Factor – 8.141
Peer Reviewed Bi-Monthly
Vol. 7 No. 2 January – February - 2026

भारतातील वस्तू आणि सेवा कर (GST): आर्थिक परिणाम आणि विकासाचा मागोवा

श्रीमती. शेख आस्मा रफिक

सहाय्यक प्राध्यापक, दहिवडी कॉलेज दहिवडी

Corresponding Author – श्रीमती. शेख आस्मा रफिक

DOI - 10.5281/zenodo.18655162

प्रस्तावना:

जीएसटी वस्तू आणि सेवा कर हा भारतातील अप्रत्यक्ष कर प्रणालीत झालेला एक महत्त्वाचा बदल आहे तो एक जुलै 2017 रोजी भारतात लागू करण्यात आला. जीएसटी ने विविध अप्रत्यक्ष करांना एकत्र करून देशभर एक समान कर प्रणाली निर्माण केली आहे. याचा भारतीय अर्थव्यवस्थेवर काय परिणाम होतो हा सर्वात महत्त्वाचा प्रश्न आहे. याचा प्रत्येक उद्योगांनी ग्राहकावर मोठ्या प्रभाव पडत आहे. जीएसटी परिषदेचे नेतृत्व केंद्रीय वित्तमंत्री करतात सध्या हे पद निर्मला सीतारामन यांच्याकडे आहे. वस्तू आणि सेवा कर उत्पादकांच्या विक्री वस्तूंच्या उपभोग आणि भारतातील सेवा पुरवठा व लागू केला जातो. या प्रभागाच्या आधारे आपण वस्तू आणि सेवा कराचे तत्व उद्दिष्ट आणि त्याचे परिणाम समजून घेऊ शकतो.

जीएसटी किंवा वस्तू आणि सेवा कर हा एक कर आहे जो ग्राहकांना भारतात कोणताही वस्तू किंवा सेवा खरेदी करताना भरावा लागतो. यामध्ये अन्नपदार्थ, कपडे, इलेक्ट्रॉनिक वस्तू , दैनंदिन गरजेच्या वस्तू, वाहतूक प्रवास इत्यादींचा समावेश होतो. जीएसटी चा मूलभूत अर्थ असा आहे की तो एक अप्रत्यक्ष परदेशी कर आहे. उदाहरणार्थ हा कर थेट ग्राहकाने सरकारला भरला जात नाही तर उत्पादक किंवा विक्रेता वस्तूंच्या उत्पादक आणि सेवांच्या पुरवठा व लागू करतो. विक्रेता सामान्यता त्यांच्या किमतीमध्ये करायचा खर्च समाविष्ट करतात आणि ग्राहक जे पैसे भरतात त्यामध्ये जीएसटी समावेश असतो त्यामुळे बहुतेक वेळा तुम्ही करदाता नसला तरीही तुम्ही अप्रत्यक्षपणे कर भरत असतात.

ओळख:

जीएसटी म्हणजे वस्तू आणि सेवा कर गुड्स अँड सर्विस टॅक्स होय. हा कर प्रत्यक्ष कर आहे ज्याने भारतातील अनेक अप्रत्यक्ष करांमध्ये बदल झाला आहे जसे की उत्पादन शुल्क विक्रीकर इत्यादी वस्तू आणि सेवा कर अधिनियम 29 मार्च 2017 रोजी संसदेत मंजूर झाला. हा एक जुलै 2017 पासून लागू झाला वस्तू आणि सेवा कर हा वस्तू आणि सेवांच्या पुरवठ्यावर लागू होतो. भारतातील वस्तू आणि सेवा कर कायदा हा एक व्यापक बहुस्तर्य गणतव्याधारीत कर आहे. हा प्रत्येक मूल्यवर्धनावर लागू होतो जीएसटी या संपूर्ण भारतासाठी एक सध्या प्रत्यक्ष कर आहे. पॅन कार्ड आणि आधार कार्ड चा वापर आणि अधिक वारंवार होऊ शकतो आणि जीएसटी रिटर्न आणि दाखल करण्यासाठी आवश्यक असू शकतो यामुळे कर विभागाला व्यवहाराचा मागवा घेण्यात मदत होईल जे सध्या शक्य नाही रिझर्व बँक ऑफ इंडिया आयात इत्यादी सारख्या प्रशासकीय प्राधिकरणाद्वारे नोंदी सामायिक केल्या जाऊ शकतात विक्री सरकारद्वारे ऑडिट द्वारे नोंदीचे अधिक नकाशीकरण होऊ शकते. रियल स्टेट आणि सोन्यासारख्या मौल्यवान धातूंना जीएसटीच्या क्षेत्रात आणल्यास त्या

क्षेत्रातील करचूक वेगळीच मागवा घेता येईल. जीएसटी नेटवर्क सर्व व्यवहारांच्या तपशील यांचा मागवा घेण्यासाठी डिझाईन केले गेले आहेत अगदी इन्व्हाईस टप्प्यापर्यंत त्यामुळे उत्पादने किंवा सेवा पुरवठ्यात वापरलेला इनपुटची फसवणूक करणे शक्य होणार नाही कागदपत्रे पूर्णपणे हटवली जातील कर्जद्यांचे रिटर्न जीएसटी प्रणाली मध्ये ऑनलाईन भरले जातील त्यांना त्यांच्या परताव्या ऑर्डर इत्यादी ऑनलाइन मिळतील त्यामुळे कर्जात त्या आणि अधिकाऱ्यांमधील थेट संवाद कमी होईल ज्यामुळे भ्रष्टाचार कमी होऊ शकतो.

अभ्यासाचे उद्दिष्ट:

1. जीएसटी चा अर्थव्यवस्थेवर होणारा परिणाम अभ्यासणे.
2. जीएसटी चे उद्दिष्ट आणि वर्गीकरण यांचे पुनरावलोकन करणे.

संशोधन पद्धती:

हा अभ्यास मुख्यतः दुय्यम डेटाच्या व्यापक अभ्यासावर आधारित आहे जो विविध स्त्रोतांमधून संकलित केला गेला आहे जसे की पुस्तके राष्ट्रीय आणि आंतरराष्ट्रीय जर्नल्स सरकारी अहवाल विविध वेबसाईटवरील प्रकाशने ज्यामध्ये वस्तू आणि सेवा कराच्या विविध पैलवानवर लक्ष केंद्रित केले आहे.

साहित्याचा आढावा:

डॉक्टर एन. एल. बालसुदर्शन आणि मेलविनपॉल ऍंटोनी 2018 यांनी जीएसटी इन लाइफ इन्शुरन्स सेक्टर या शीर्षकाचा लेख सादर केला आहे. या लेखांमध्ये नोटबंदी आणि जीएसटीच्या प्रभावाचा विमा क्षेत्रावर झालेल्या परिणामावर अभ्यास केला गेला आहे. कोची क्षेत्रातील 230 कर्मचाऱ्यांचे जीवनशैलीवर आधारित डेटा गोळा करून याद्वारे विश्लेषण केले गेले वर्णनात्मक आकडेवारी आणि आनोवा चाचणी वापरून हा अभ्यास केला गेला. या अभ्यासातून असे आढळले की नोटबंदी आणि जीएसटी चा विमा क्षेत्रावर परिणाम झाला आहे.

जाधव भिकाला 2017 यांनी भारतीय अर्थव्यवस्था जीएसटी चा प्रभाव या शीर्षकाचा लेख लिहिला आहे. या लेखात जीएसटी त्याच्या वैशिष्ट्ये आणि वस्तू व सेवांच्या किमतीवर त्याचा परिणाम यावर चर्चा केली आहे. या अभ्यासात असे दिसून येते की, जीएसटी प्रणालीने भारतीय अप्रत्यक्ष कर प्रणाली सुलभ केली आहे तसेच चांगल्या प्रकारे डिझाईन केलेला जीएसटी प्रणाली विद्यमान कर प्रक्रियेतील विकृती कमी करण्यासाठी उपयुक्त ठरतो तथापि काही कर्ज असे की जीएसटी आणि आंतरराज्य खरेदीसाठी फार्मसी च्या जागीकरण आणि वापराद्वारे दोन टक्के सवलतीच्या दराने आकारले जातात अजूनही अस्तित्वात आहेत.

GST चे उद्दिष्टे:

1. 'एक देश, एक कर' या विचारसरणीला साध्य करणे: GST ने विविध अप्रत्यक्ष करांना बदलले आहे, जे पूर्वीच्या कर व्यवस्थेत अस्तित्वात होते. एकाच करामुळे प्रत्येक देशासाठी एका विशिष्ट उत्पादन किंवा सेवेसाठी समान दर लागू होतो. कर व्यवस्थापन सोपे होते, कारण किंमती आणि नियम ओळखण्यासाठी सरकारचे महत्त्वाचे नियम असतात. ई-इनव्हॉइसिंगसह नवीन कायदे लागू केले जाऊ शकतात. GST मुळे कर अनुपालन सुधारले आहे, कारण करदाते विविध परतावा फॉर्म्स आणि वेळेच्या मर्यादांमुळे अडचणीत येत नाहीत. यामुळे अप्रत्यक्ष कर अनुपालनाचा बोजा कमी झाला आहे.

2. भारतातील बहुतांश अप्रत्यक्ष करांना समाविष्ट करणे: भारतात पूर्वी अनेक अप्रत्यक्ष कर होते, जसे की VAT, महत्त्वाचा उत्पादन शुल्क (Excise), इत्यादी, जे विविध स्तरांवर आकारले जात होते. GST मुळे हे सर्व कर एकत्रित करण्यात आले, ज्यामुळे कर प्रणाली सोपी झाली.

3. करांमधील 'कॅस्केडिंग इफेक्ट' दूर करणे: GST च्या प्राथमिक उद्दिष्टांपैकी एक म्हणजे करांमधील 'कॅस्केडिंग इफेक्ट' कमी करणे. GST मुळे उत्पादन आणि सेवांच्या सर्व स्तरांवर करांची प्रभावीता सुधारली आहे.

4. करचुकवेगिरी कमी करणे: GST अंतर्गत कठोर नियम लागू केले गेले आहेत, ज्यामुळे करचुकवेगिरीला आळा घालण्यात मदत झाली आहे. ई-इनव्हॉइसिंगच्या उपयोगामुळे कर चुकवेगिरीची शक्यता कमी झाली आहे.

5. करदात्यांचा आधारवड वाढवणे: GST मुळे भारतातील करदात्यांची संख्या वाढली आहे. GST हा एकात्मिक कर असल्यामुळे, विविध क्षेत्रांमध्ये कर अनुपालन सुधारले आहे.

6. ऑनलाइन प्रक्रिया सुलभ करणे: GST मुळे कर भरण्याची आणि परतावा प्रक्रियांची सोय ऑनलाइन झाली आहे, ज्यामुळे करदात्यांचा त्रास कमी झाला आहे.

GST चे वर्गीकरण:

1. CGST: केंद्र सरकारकडून राज्यांतर्गत विक्रीवर आकारला जाणारा कर.
2. SGST: राज्य सरकारकडून राज्यांतर्गत विक्रीवर आकारला जाणारा कर.
3. IGST: केंद्र सरकारकडून राज्यांमधील विक्रीवर आकारला जाणारा कर.

तथापि, काही कर जसे की GST, आंतरराज्य खरेदीसाठी फॉर्म C च्या जारीकरण आणि वापराद्वारे 2% सवलतीच्या दराने आकारले जातात अजूनही अस्तित्वात आहेत. भारतामध्ये काही विशेष मालमत्तांना वस्तू आणि सेवा कर (GST) च्या फ्रेमवर्कपासून सूट आहे आणि त्यावर वेगळी कर प्रणाली लागू केली जाते किंवा GST अंतर्गत कर नाही. या मालमत्तांमध्ये समाविष्ट आहेत –

1. मानवी उपभोगासाठी मद्य: मद्य हे GST च्या कक्षेबाहेर आहेत आणि त्यावर राज्यांच्या उत्पाद शुल्क कायद्यांनुसार कर लागू होतो.

2. इंधन उत्पादने: काही इंधन उत्पादने जसे की क्रूड तेल, पेट्रोल, डिझेल, एव्हिएशन टर्बाइन इंधन (ATF), आणि नैसर्गिक गॅस GST कक्षेबाहेर आहेत. या उत्पादांवर केंद्रीय आणि राज्य कर कायद्यांनुसार कर लागू होतो.

3. वीज: वीज GST पासून सूट आहे आणि त्यावर राज्यांच्या कायद्यानुसार कर लागू होतो.

4. रिअल इस्टेट (भूमी आणि इमारती): भूमी आणि इमारतींची विक्री (अंडर कन्स्ट्रक्शन प्रॉपर्टीज वगळता) GST कक्षेबाहेर आहे. त्यावर स्टॅम्प ड्युटी आणि नोंदणी शुल्क लागू होते.

5. आवश्यक वस्तू: कच्च्या किंवा अप्रक्रियित कृषी उत्पादनांवर (उदाहरणार्थ, ताज्या फळांचा, भाज्या, आणि धान्य) GST लागू होत नाही.

6. तंबाखू आणि तंबाखू उत्पादने: तंबाखू उत्पादने GST अंतर्गत येतात, परंतु त्यावर अतिरिक्त उत्पाद शुल्क लागू होतो.

ही सूट विशिष्ट क्षेत्रांसाठी कर प्रणाली सुलभ करण्यासाठी आणि काही मालमत्तांसाठी राज्यांचा महसूल सुनिश्चित करण्यासाठी आहे.

हे काही विशिष्ट गैर-GST वस्तूंवर लागू होते, जसे की-

भारतामध्ये 18% वस्तू आणि सेवा कर (GST) अंतर्गत येणाऱ्या वस्तू आणि सेवांचे विविध प्रकार असू शकतात. येथे काही सामान्य वस्तू आणि सेवा दिल्या आहेत ज्या सामान्यत: 18% GST अंतर्गत येतात:

१८% जीएसटीच्या अंतर्गत गोष्टी:

1. मोटार वाहन - Automobiles
2. एअर कंडीशनर आणि फ्रिज - Air Conditioners and Refrigerators
3. सौंदर्य प्रसाधने आणि स्वच्छतेसाठी उत्पादने - Cosmetics and Toiletries
4. कपडे आणि वस्त्र - Clothing and Apparel
5. इलेक्ट्रिकल उपकरणे - Electrical Appliances
6. बांधकाम साहित्य - Construction Materials
7. सिमेंट - Cement
8. प्रक्रिया केलेले अन्न - Processed Foods
9. मोबाइल फोन - Mobile Phones
10. संगणक आणि लॅपटॉप - Computers and Laptops
11. विलासी वस्तू - Luxury Goods
12. चित्रपट तिकिटे
13. दूरदर्शन आणि डीटीएच सेवा
14. रंगभूमी
15. सर्कस
16. विमा, बँकिंग, आणि दूरसंचार सेवा - Services like Insurance, Banking, and Telecom

हे फक्त काही उदाहरणे आहेत, आणि 18% GST अंतर्गत येणाऱ्या वस्तू आणि सेवांची खरी यादी वेगळी असू शकते.

२८% जीएसटीच्या अंतर्गत गोष्टी:

भारतात वस्तू आणि सेवा कर (GST) विविध स्लॅबमध्ये विभागलेला आहे, ज्यामध्ये 28% हा सर्वाधिक स्लॅब आहे. हा कर प्रामुख्याने लक्झरी आणि पाप्य वस्तूंवर लागू होतो. 28% GST स्लॅब अंतर्गत येणाऱ्या वस्तू पुढीलप्रमाणे आहेत:-

- वाहने: यामध्ये लक्झरी कार्स आणि उच्च श्रेणीतील मोटरसायकलींचा समावेश आहे.
- ग्राहक टिकाऊ वस्तू: एअर कंडिशनर्स, फ्रिज आणि वॉशिंग मशिन्स यांसारख्या वस्तू या श्रेणीत येतात.
- तंबाखू उत्पादने: सिगारेट्स आणि सिगार यांसारख्या वस्तूंवर हा कर लागू होतो.
- गॅसयुक्त पेये: कार्बोनेटेड ड्रिंक्स (सोडा) या स्लॅबमध्ये येतात.
- सिमेंट: सिमेंटसारख्या बांधकाम साहित्यावर 28% कर आहे.
- लक्झरी आणि पाप्य वस्तू: यामध्ये लक्झरी कार्स, सिगारेट्स आणि गॅसयुक्त पेयांचा समावेश आहे, ज्यावर अतिरिक्त उपकर (cess) देखील लागू होऊ शकतो.
- क्रीडा स्पर्धा
- रेसिंग
- चित्रपट कार्यक्रम आणि उत्सव
- मनोरंजन उद्याने

GST परिषद वेळोवेळी कर दरांचे पुनरावलोकन आणि अद्ययावत करते. उदाहरणार्थ, ऑक्टोबर 2024 मध्ये, उच्च दर्जाचे हँडबॅग्स, लक्झरी सनग्लासेस आणि विशिष्ट कॉस्मेटिक प्रक्रियांना 28% GST स्लॅबमध्ये समाविष्ट करण्याच्या चर्चा झाल्या होत्या.

GST (वस्तू आणि सेवा कर) चे उद्दिष्टे खालीलप्रमाणे आहेत-

1. **एकसंध कर प्रणाली निर्माण करणे:** देशभरात सर्व प्रकारच्या अप्रत्यक्ष करांना एकत्र करून एकसंध कर प्रणाली लागू करणे.

2. **करपद्धती सुलभ करणे:** वेगवेगळ्या करांच्या जटिलतेला दूर करून एक सुलभ आणि पारदर्शक कर प्रणाली तयार करणे.
3. **दुप्पट कर टाळणे:** एकाच व्यवहारावर अनेक स्तरांवर कर लागू होण्याचे टाळणे.
4. **व्यापार सुलभ करणे:** देशांतर्गत आणि आंतरराज्य व्यापार सुलभ करणे आणि व्यापाऱ्यांसाठी करपद्धती सोपी करणे.
5. **राजस्व वाढवणे:** अप्रत्यक्ष कर प्रणालीत सुधारणा करून सरकारचे उत्पन्न वाढवणे.
6. **काळा पैसा रोखणे:** पारदर्शक कर प्रणालीमुळे काळा पैसा कमी करणे आणि आर्थिक शिस्त आणणे.
7. **स्पर्धात्मकता वाढवणे:** उत्पादन खर्च कमी करून भारतीय उत्पादनांना जागतिक बाजारपेठेत स्पर्धात्मक बनवणे.

GST च्या या उद्दिष्टांमुळे देशात आर्थिक सुधारणांना चालना मिळाली आहे.

GST चे सकारात्मक परिणाम:

जवळजवळ प्रत्येक उद्योग GST लागू करण्यासाठी पूर्णपणे तयार आहे. GST मुळे भारताच्या गुंतागुंतीच्या अप्रत्यक्ष कर प्रणालीला सरळ करून $2 ट्रिलियन अर्थव्यवस्था एकत्र केली जाईल. मध्यम कालावधीसाठी GST मुळे महागाई कमी होण्याची शक्यता आहे, कारण करांचे 'कॅस्केडिंग इफेक्ट' दूर केले जाईल.

GST चे नकारात्मक परिणाम:

देशव्यापी GST च्या ऐवजी भारताने दुहेरी GST प्रणाली स्वीकारली आहे. यामुळे GST प्रणाली अधिक गुंतागुंतीची झाली आहे, कारण 29 राज्ये आणि 7 केंद्रशासित प्रदेशांशी समन्वय साधावा लागतो. GST लागू झाल्यानंतर विक्री दरांमध्ये सामायिकरण आणि केंद्र व राज्यांमधील मतभेद यामुळे कर दरांमध्ये वाढ होऊ शकते. GST लागू होण्यापूर्वी सेवांसाठी कराचा दर 15% होता, जो GST लागू झाल्यानंतर 18-20% पर्यंत वाढू शकतो.

GST चा खालील क्षेत्रांवर प्रभाव आहे:

किरकोळ विक्रेते, वितरक आणि उत्पादन क्षेत्र, कृषी क्षेत्र , वस्त्र उद्योग , रिअल इस्टेट क्षेत्र , आयटी क्षेत्र, निर्यात क्षेत्र, शैक्षणिक क्षेत्र, ऑटोमोबाईल क्षेत्र

विविध व्यावसायिक प्रकारांकडून GST महसूलातील योगदान:

सरकारने GST संग्रह क्षेत्राबाबत माहिती दिली आहे. खाली विविध व्यावसायिक प्रकारांनुसार GST संकलनाचे टक्केवारीत योगदान दिले आहे:

व्यवसाय प्रकार	**जीएसटी संग्रहाचे टक्केवारी योगदान**
सार्वजनिक लिमिटेड कंपनी	34.83%
खाजगी लिमिटेड कंपनी	27.94%
मालकी हक्क (प्रोप्रायरशिप)	13.28%
सार्वजनिक क्षेत्रातील उपक्रम	9.64%
भागीदारी (पार्टनरशिप)	7.29%
सोसायटी/ क्लब/ ट्रस्ट/ (AOP)	1.38%
मर्यादितदायित्व भागीदारी(LLP)	1.18%
सरकारी विभाग	0.99%
वैधानिक संस्था	0.38%
विदेशी कंपनी	0.38%

हिंदू अविभाजित कुटुंब	0.25%
स्थानिक प्राधिकरण	0.21%
अमर्यादित कंपनी	0.01%
विदेशी मर्यादितदायित्व भागीदारी	0.00%
समितीने सूचित केलेली तर कोणतेही	0.00%
इतर	2.24%
एकूण	100%

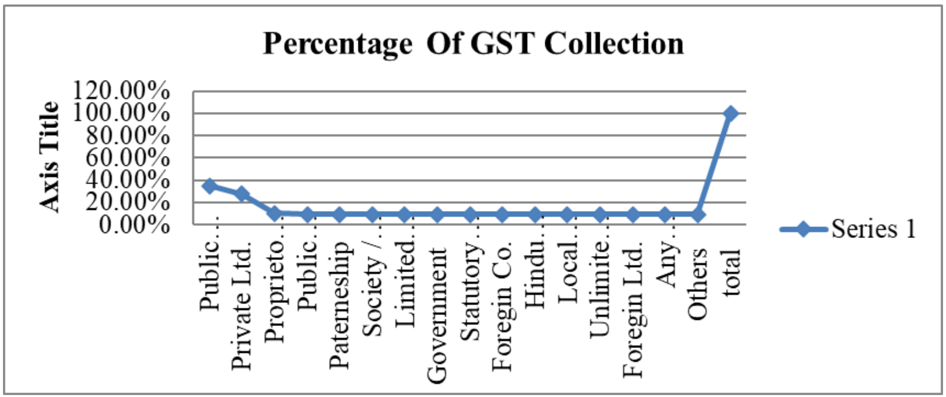

GST संकलनाचे टक्केवारी:

वरील आकडेवारी दर्शविते की सार्वजनिक लिमिटेड कंपनी (३४.८३%) कडून सर्वाधिक योगदान आहे, तर खाजगी कंपन्या (२७.९४%) योगदान देतात, तर अमर्यादित कंपनी, परदेशी मर्यादित देय कंपन्या आणि संस्थेने अधिसूचित केलेल्या कोणत्याही इतर संस्थेखालील योगदान कमीतकमी लक्षात आले आहे. त्यामुळे असे विश्लेषण केले जाऊ शकते की सार्वजनिक लिमिटेड कंपनीने अर्थव्यवस्थेत सर्वाधिक योगदान दिले आहे त्यानंतर खाजगी कंपन्या आणि त्यानंतर इतर.

पूर्ववर्ती वर्षांमधील GST संकलन (२०१७ ते २०२२) वर्ष GST संकलन (करोड रुपये मध्ये)

Year	GST Collection (Rs. In Crores)	% Percentage
FY 2017-18	7,19,078	17%
FY 2018-19	11,77,370	27%
FY 2019-20	12,22,117	29%
FY 2020-21	11,36,803	27%

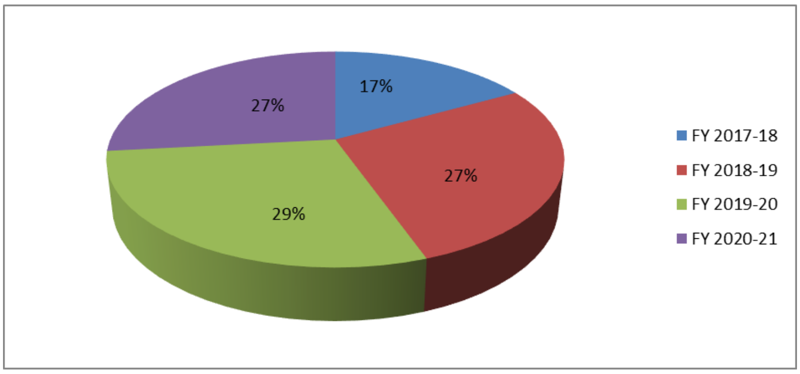

GST संकलन (करोड रुपये मध्ये) वित्तीय वर्ष २०२०-२१ आणि २०२१-२२ (करोड रुपये)

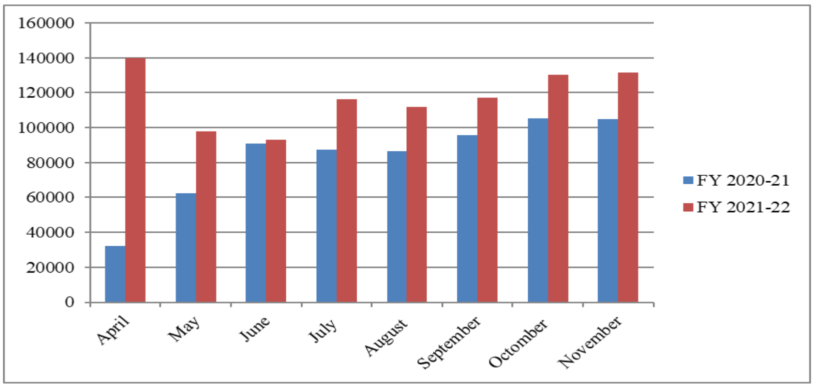

वरील आलेख अप्रैल ते नोव्हेंबर महिन्यापासून वित्तीय वर्ष २०२०-२१ आणि २०२१-२२ मध्ये GST मधील महसूल संकलन दर्शवितो. वित्तीय वर्ष २०२०-२१ मध्ये ऑक्टोबर महिन्यात आणि २०२१-२२ मध्ये नोव्हेंबर महिन्यात सर्वाधिक संकलन प्राप्त झाले आहे.

निष्कर्ष:

माल व सेवा कर (GST) भारताच्या अप्रत्यक्ष कर प्रणालीमध्ये एक मैलाचा दगड आहे जो अनेक समस्या एकत्रितपणे हाताळतो. याने दुहेरी कर टाळण्यासाठी एक सुलभ रचना आणली आहे. माल व सेवा कर हा वापराच्या ठिकाणी आकारणी केलेला गंतव्यस्थान आधारित कर आहे. GST ची अंमलबजावणी केल्याने काही क्षेत्रांनाच काही काळासाठी फायदा झाला असू शकतो. परंतु दीर्घ काळात सर्व क्षेत्रांसाठी अनेक फायदे आहेत.

GST जवळजवळ १४० देशांमध्ये आधीच अंमलबजावणी केली गेली आहे. काही लोकप्रिय देश म्हणजे ऑस्ट्रेलिया, कॅनडा, जर्मनी, जपान आणि पाकिस्तान, असे काही उदाहरणे आहेत. GST ची अंमलबजावणी देशाला सकारात्मक आणि नकारात्मक दोन्ही प्रकारे प्रभावित करते. नकारात्मक पैलूंकडे दुर्लक्ष करून, देशाची अर्थव्यवस्था सुधारण्यासाठी सकारात्मक पैलूंचा विचार केला जाऊ शकतो. प्रभाव मोजण्यासाठी, आपल्याला वेळ थांबवण्याची आणि सरकारने या प्रणालीबद्दल अधिकाधिक संवाद साधण्याची आवश्यकता आहे. २०१६ मध्ये चलनी नोटा रद्द करण्याच्या नंतर हे काळ्या पैशाचे प्रमाण कमी करण्याचा आणि भारत सरकारचा चांगला प्रयत्न असू शकतो.

संदर्भ:

1. डॅश, ए. (२०१७). भारतीय अर्थव्यवस्थेवर GST चा सकारात्मक आणि नकारात्मक प्रभाव. व्यवस्थापन आणि उपयोजित विज्ञान आंतरराष्ट्रीय जर्नल, ३(५), १५८-१६०.
2. दानी, एस. (२०१६). भारतीय अर्थव्यवस्थेवर माल आणि सेवा कर (GST) च्या परिणामावरील एक संशोधन पेपर. व्यवसाय आणि अर्थशास्त्र जर्नल, ७(४), १-२.
3. गुप्ता, आर. (२०१८). भारतीय अर्थव्यवस्थेवर GST चा प्रभाव. आंतरराष्ट्रीय व्यापार आणि वाणिज्य जर्नल-IIARTC.
4. मिश्रा, एन. (२०१८). भारतीय अर्थव्यवस्थेवर GST चा प्रभाव. मूलभूत आणि उपयोजित संशोधनाचे आंतरराष्ट्रीय जर्नल, ८(११), ३८५-३८९.